

УДК 159.937:94:246.1:821.161.2

О. С. Данилова, пошукувачОдеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра клінічної психології**ЛЮДИНА — «ЖИВА ІКОНА»**

У роботі проаналізовано опосередковане сприйняття ікони через призму творів української літератури XIX — поч. XX ст. Знайдено основні елементи такого сприйняття та описання. Розроблено наступні підходи для дослідження соціальної перцепції сакрального мистецтва — православної канонічної ікони.

Ключові слова: канон, ікона, іконографія, перцепція.

Постанова проблеми: У атмосфері кризи духовності, знов актуалізується проблема суті і призначення церковного мистецтва зокрема Іконопису. Стає важливим розкрити його високу духовну місію. Серед феноменів духовної культури, в якому бачаться основи нашого майбутнього і наших дітей, ми виявляємо в соціальній перцепції Ікони, яка є для Православ'я, — одкровенням Божім, висловлене мовою ліній і фарб, яке дане і всій Церкві, і окремій людині. «Якщо існує спосіб перевірити ступінь розвитку суспільства, або принаймні, його здібність до розвитку, то звичайно, цей спосіб полягає в з'ясуванні тих ідеалів, якими суспільство керується в даний історичний момент» [1] і це пророчий вислів великого письменника М. Є. Салтикова-Щедріна, стало для нас одним з головних критеріїв для нашого дослідження.

Ікона дзеркало душі, а соціальна перцепція ікони — дзеркало епох. Явище миру ікон — це феномен віддзеркалення бажання осягнути і сприйняти Образ Божий. Процес сприйняття Ікони як священного об'єкту, а значить і сприйняття сакрального суспільством є найбільш яскравою ілюстрацією і показником рівня духовності нашого соціуму. Православна ікона — соборна, а соборність, тобто цілісність, розглядають як фундамент державності (День Соборності України 22 січня став наголошуватися на рівні одного з головних державних свят). З соборністю завжди зв'язується питання про розуміння суті людського життя, про її духовний характер, як корінь буття. У соборності бачать стрижень, що становить духовну енергію культури, опору, з якою можливо відродити дух нашій країні, психологічне здоров'я нації, а значить врятувати країну від бездуховності.

У зв'язку з цим виникає необхідність показати архітепів складові слов'янської культурної цілісності, звернувшись до її духовних витоків, тобто до життєвих підстав, бо, як відзначав великий філософ А. Льїн, ніяка «зовнішня реформа не змінить, не врятує нас сама по собі незалежно від внутрішньої душевно-духовної зміни людини». «...Ніякий державний лад не повідомить людину ні любові, ні чесноти, ні відчуття відповідальності, ні чесності, ні благородства. Дійсне оновлення йде не від зовнішнього всередину, не від форми до змісту, не від видимості до істоти, а назад. Все велике і священне йде з середини» [2]. Потреба зрозуміти базові духовні цінності минулого, можливість їх реального відродження і функціонування в нинішній життєвій ситуації і визначила цільове завдання даного дослідження.

Мета та завдання статті: дослідження феномену соціальної перцепції православної ікони в історичному генезисі. Дослідити опосередковане сприйняття ікони через призму художньої української літератури

Виклад основного матеріалу. Візантійський богослов, філософ, поет Іоанн Дамаскін, першим систематизував, звів в цілісну концепцію вислови попередніх мислителів, батьків церкви про зображення, про образ і про ікону. Обґрунтовувавши необхідність зображень, ікон в релігійному ужитку Іоанн виділяє наступні їх функції. Перш за все, дидактично-інформативна функція, тобто «зображення замінюють безграмотним книги». Комеморативна функція, тобто образ — є нагадування. Людина молиться дивлячись на ікону згадує Священне Писання. Ікона не замикає увагу глядача в самому собі, але зводить розум через тілесне споглядання до споглядання духовному, тобто виконує аналогічну функцію. Іоанн вважав, що ікони містять «Божественну благодать». Вона дається іконам Святим Духом і може проявити у дії. Саме завдяки харизматичній функції ікони віруючі, на думку Дамаскіна, залучалися до святих, що зображаються «освячувалися». Нарешті, ікона є уклінним чином — їй поклоняються, її цілують, почитають, як образ-оберіг. І адресовано це поклоніння не матеріальному в іконі, а її архетипу. На основі візантійських теорій образу і зображення староруські мислителі розробили свою самостійну мову, свою концепцію ікони. Найдетальніше вона була викладена тільки в кінці XV — початку XVI ст. у відомих «Словах» про ікони з «Просвітителя» Йосипа Волоцького. Відзначимо, що зі всіх функцій православного образу на перший план він висуває уклінну, тобто культову, і вважає її найважливішою. Поклоніння в ідеалі може і повинно привести до контакту з духовним Абсолютом, до його містичного збагнення, де ікона є медіатором, виконуючи посередницьку функцію між людиною і Вищою Духовністю.

Зображення виконують в храмі і чисто декоративну функцію — вони прикрашають його. Православна церква знесилювана духовним спадам і розколом (зіткнення Петра I з патріархом Никоном XVII в.), поставлена під удар західних сповідань, потрапила на два століття в державне рабство (Синодний період). Раціоналістичний струмінь проник в свідомість людей, спотворюючи розуміння сенсу культового образу. Ікона стає предметом естетичного милування. У XVIII ст. іконопис було майже витиснене з культурного середовища салоновим релігійним живописом. З початку XIX ст. у суспільстві намітилася тенденція інтересу до минулому свого народу, його історії. Але на ікону, на жаль, дивилися зовні віроучбового контексту, лише як на спадщину минулого.

Православна ікона, яка майже тисячоліття була виразником віри і життя народу була частково віддана забуттю на 300 років. «Відкриття» ікони на початку XX сторіччя продовжувалося недовго після революції 1917 року ікона знов була віддана забуттю. Для одних ікона є спадщиною далекого минулого, для інших предметом естетичного милування, третіх же «відкриття» це штовхнуло до осмислення ікони. І потрібно думати, що довгий процес її поступового «відкриття» провіденціальне стягується до нашого часу.

Якщо в забутті ікони позначився глибокий духовний занепад, то викликане катастрофами і потрясіннями духовне пробудження, загальне покаяння (канонізація царської сім'ї Романових, відновлення монастирів і храмів) спонукає знов до «відкриття» Ікони до вивчення і розуміння її мови і психологічного сенсу. Ікона вже оживає не тільки як минуле, але оживає як сьогодення. Для її характеристики знаходяться вже абсолютно інші слова. Починається проникнення в духовний сенс ікони. Вона сприймається не тільки як художня або культурна

цінність, але і як художнє одкровення духовного досвіду — «умозрение в красках», «німа в перебігу багатьох століть, ікона заговорила з нами тією мовою, яким вона говорила з віддаленими нашими предками» [3]. Не дивлячись на величезну популярність мистецтва, а також іконопису, який є її частиною і не тільки, виявилось, що психологічні закономірності сприйняття ІКОНИ досліджені абсолютно недостатньо. П. Флоренський, який належав до плеяди відомих філософів «Срібного століття» розглядав мир як єдине ціле, як єдину картину і реальність. Його працю «Іконостас» зібрав у фокусі всі головні думки і обкреслив його світогляд. Центральною проблемою є проблема зв'язку «двох світів» — видимого і невидимого, «горного» і «дольного», межею якого є релігійний культ (межею цих двох світів в храмі є іконостас). За словами Павла Флоренського, ікона — «окно в мир Горний» [4]. Святі батьки вживали слово «ікона» в ширшому сенсі, ніж той, до якого ми нині звикли. Увесь світ, створений Богом, вони розуміли як ікону Божу, як твір досконалого художника. Людина, згідно Священному Писанню створений Богом «по Своему образу», «Бог створив людину за образом і подобою Своему» — це парафраза 26-го вірша першої книги Священного Писання, який лежить в основі християнської антропології. У оригіналі цей вірш читається так: і сказав Бог створимо людину по образу Нашому і по подібності Нашому». (Быт.1,26). У наступному вірші читаний: «І створив Бог людину по образу своєму, по образу Божому створив його». (Быт.1,27). З цих двох віршів і склався фразеологізм. Важливість і наявність такого прикладу із словом образ в тлумачному словнику Даля [5] можливо обґрунтовувати двома міркуваннями. Перше слово «образ» лежить в основі християнських уявлень про людину — кожна людина несе в собі образ Божий. Друге в грецькому тексті Священного писання на місці російського «ОБРАЗ» — слово «ІКОНА», означає, що кожна людина є жива ікона Божа. За визначенням преподобного Максима Исповедника — церква теж ікона. Храм і вівтар — це ікони царства Божого, небесного Єрусалиму і перетвореного космосу. Єпископ і священник — ікони Христа. Євангеліє є словесна ікона Христова. Такі види церковної словесності як тропар і акафіст, проповідь або житіє суть словесної ікони — і за своїм змістом, по своїй композиції і структурі по принципах відбору матеріалу, і по своєму внутрішньому зв'язку з світом невидимим, до якого вони спрямовані самі, до якого вони здатні зводити Людину. Можливість використання поняття «ікона» по відношенню до православних явищ виключно, а може бути, і необмежено широкі: все ІКОНА, все ІКОНІЧНО [6]. Отже ікона живописна і є зображення живої ікони. Людина — жива ікона, означає соціальна перцепція ікони на наш погляд — це відношення і сприйняття до самої людини. і в той же час відношення людини до ікони як до образу Прототипу, і є як ні що інше сприйняття або неприйняття сакрального, а сприйняття сакрального відображає рівень духовності в соціумі.

Психіка згідно теорії І. Г. Білявського [7] є своєрідним поєднанням образу і знаку. Отже ПСИХІКА — це мова. Згідно концепції Зінченко В. П. [8] перші медіатори — це слово, знак, символ, міф, а другі — це євангельська любов до ближнього. Разом узяті вони складають «Духовні вертикальні вимірювання людського пізнання» (В. С. Солов'їв) Виходячи з даних постулатів на наш погляд ікона — це символічна мова фарб — мова знаків. Ікона сфокусувала в собі — знак, символ і міф. Ікона образ — Прототипу, СЛОВО, що утілилося. Ікона — образ ідеальної особи. Ці положення є фундаментальними точками опори для нашого дослідження.

К. Юнг застосував науковий підхід до власне людської природи, він відкрив в людському «психу» образи колективного несвідомого, архетипів як «а ргіогє» складові частини всього життєвого досвіду, що детермінуються. Архетип Божества в людській «психу» Юнг назвав терміном «Самость». Це іманентна мета становлення особи, і в той же час це сила, яка вабить людину до досягнення його інтегрованої індивідуальності. Мету цю можна досягти лише свідомістю, що вічно росте, яка, завдяки постійному застосуванню і відповідній обізнаності про психічний процес, намагається знайти зворотний шлях до свого власного джерела. Зважаючи на теорію Юнга, ми можемо зробити вивід, що, дійсно, ідея Бога є архетипна, таким чином Ікона так само архетипова, і ця ідея неминуче присутня в психіці кожної людини, але ми не в праві робити вивід про існування божества за межами нації.

Людська психіка є цілісністю несвідомих і свідомих процесів, це саморегульована система, в якій відбувається постійний обмін енергією між елементами. Відособлена свідомість веде до втрати рівноваги і несвідоме прагне «компенсувати» однобічність свідомості [9]. Метою нашої роботи було дослідження феномена соціальної перцепції православної ікони в історичному генезисі (опосередковане сприйняття через призму художніх текстів українських авторів).

Гіпотеза дослідження: ікона – це форма культурної спадщини його найбільш яскравий феномен, була безпосередньо сакральним об'єктом для віруючої людини, в той же самий час Ікона є яскравим віддзеркаленням людської соціальної психіки. Ікона – відкрита динамічна система. Ікона – медіатор, що несе в собі посередницьку функцію (тобто синергію – богоспількування, іконопис – це форма найбільш адекватного виразу творчого взаємовідношення Бога і людини, схвалена соборним розумом Церкви – каноном). Згідно концепції І. Г. Білявського саме вивчення текстів художньої літератури дозволяє реконструювати історичну епоху і на її фоні розглянути соціальну перцепцію Ікони, таким чином, розглядаючи процес сприйняття в історичному генезисі [10].

Сприйняття ікони через призму художньої літератури ми досліджували, застосовуючи наступну схему: **Мир автора + мир героя = мир читача**. Для нас було важливо досліджувати саме ті твори, де автор описує чоловік як «живу ікону». Як яскрава ілюстрація нашої гіпотези ми проаналізували художній роман «Диво» відомого українського письменника і на наш погляд дійсного психолога Павла Загребельного. [11]. Саме цей автор, як дійсний художник Слова описав на наш погляд найяскравіше зі всіх «живу ікону» в образі свого головного героя Сивоока, який за задумом автора подарував світу Софію Київську. На наш погляд перш ніж аналізувати текст, ми повинні звернутися до праць богословів і дати найбільш розгорнене поняття через призму теологічного підходу сакрального і семантичного значення СОФІЇ, для об'єктивного аналізу і розуміння художнього тексту, де фігурує дане значення. Софія – перше і витончений твір Божої діяльності. Для «тварного» світу вона – осереддя творчої енергії, що запліднила, зокрема, і мистецтво, тобто естетичну діяльність людини. На землі першим і головним носієм Софії для слов'янської православної свідомості виступає Божа Матір – жива посередниця між небом і землею, «горним» і «дольным». «Як Дух є Краса Абсолютного, так Богородиця є Краса «Тварного», світу слави і «Нею прикрашена вся твар»[12]. Людське прагнення уловити і зберегти цю красу добре видно в іконописному мистецтві. Саме у іконі міститься схема, плотського сприймання, реконструкція духовного досвіду, невидимого світу, «розумної реальності». Ікона знаходиться на вершині худож-

ньо-естетичних цінностей. Естетичне розуміється в поглиблено-містичному значенні, яке століттями складалося в православній культурі. Естетична сторона іконного живопису є лише зовнішній вираз Краси. Найбільш важливі для нас архітипові образи втілені завдяки художній творчості іконописців в іконах, фресках, мозаїках і в архітектурних будовах. Втілення цих образів в слові, ми можемо поспостерігати в тексті вибраного нами роману. З ухваленням християнства Київська Русь перевернула свідомість народу і назавжди законсервувала архітипові образи язичества в символічній формі в розумах і душах свого народу. Архітипові образи Юнга – Мати – велика земля, мудрий старий, і т. д. і звичайно ж «Самость» — що є ядром особи в своїй сукупності за твердженням ученого і була фундаментом міфів, символів.

Роман «Диво» історичний роман — сюжетна лінія простежується в двох ракурсах. Перший оповідний ракурс і перший часовий діапазон — IX століття, присвячені 45 рокам з життя Сивоока, автор зберігає фон всіх історичних подій, що відбуваються в той період, (хрещення Русі).

Юний хлопчик Сивоок, вихований дідом Родимом, язичником, що робить богів на продаж, ввібрав, як цілющу вологу любов до Божественної Природи. Сивоок увібрав в себе всі яскраві фарби рідного краю. Дух свободи утілювався для нього у польоті птахів, в стрибках диких звірів. Саме ці образи вільного пересування по землі і в повітрі назавжди відобразилися в душі хлопчика, запах і краса барвінків улюблених квітів хлопчика (будучи іконописцем, розкішними «барвами» мріяв прикрасити стіни храму Сивоок, в християнстві барвінок символ особливої милості Цариці Небесною до подвижників Божих), Сивоок був наділений автором саме тими силами Великої Матері природи на лоні якої він виріс. Велика Мати-Природа головний архітиповий образ Юнга, красиво і злегка витончено утілювався в образі Сивоока, як пізніше за його стали називати — Божий Дар (ДАР — ХАРИЗМА, що позначає в християнській термінології дари святого Духу, одна з важливих функцій ікони харизматична, Сивоок наділений даром з Вище виконав харизматичну функцію по суті своїм життям і діяльністю, любов до правди його згубила, але в теж самий час і виправдало, тому що мовчанням ми зраджуємо Бога).

Ретельно аналізуючи текст роману, ми прийшли до висновку, що П. Загребельний — К. Юнг — дві сторони однієї медалі, що подарували світу свої ідеї, які до цих пір розбурхують розуми людства.

Другий часовий діапазон — XX ст., де відображені 44 року Бориса Отави. Вони оповідають про найбільш яскраві події сторіччя, що пішло: Велика Вітчизняна війна, Велика відлига.

Образ Богоматері, в романі досяг свого вищого художньо-естетичного розуміння і з'явився перед нами у всій обличчя як сакральний феномен таємничого носія духовної енергії, божественна мудрість — Софія. Дві миті в історії знаменитого собору, дві людські долі пов'язані з ним дозволили авторові геніально відобразити авторську ідею народження Софії — Київською душею Київської Русі, храмом Божим людства, що є.

Висновки: Гіпотеза нашого дослідження знаходить своє підтвердження. Ікона є безпосередньо сакральним об'єктом для віруючої людини, в той же самий час вона є яскравим віддзеркаленням людської соціальної психіки, оскільки є відкритою динамічною системою, це медіатор, що несе в собі посередницьку функцію (тобто синергію — богоспількування). Матеріали і висновки даної роботи можуть послужити в рішенні проблеми відновлення історичної спадкоємності

слов'янської думки, відродження кращих традиційних духовних феноменів вітчизняної культури і православ'я.

Література

1. Салтыков-Шедрин М. Е. Полн. собр. соч. — М.: Правда, 1988. — Т. 3. С. 496.
2. Ильин А. А. Наши задачи. Историческая судьба и будущее России: Статьи 1948–1954 гг.: В 2 т. — М., 1992.
3. Шлеман А. Исторический путь православия. — Нью-Йорк, 1954. — С. 378.
4. Флоренский П. Иконостас. — М., 1994. — С. 200.
5. Даль В. И. Толковый словарь. — М., 1996. — Т. 2. — С. 614.
6. Лепахин В. Икона и иконичность. — СПб., 2002. — С. 220.
7. Белявский И. Г., Кишинская А. Н. Исповедь пасынка века и немного исторической психологии. — О.: ОКФА, 1997. — С. 472.
8. Зинченко В. П. Культурно-историческая психология: опыт амплификации // Вопросы психологии. — 1993. — № 4.
9. Юнг К. Архетип и символ. — М., 1991. — С. 62.
10. Белявский И. Г. Проблемы социальной перцепции в исторической психологии: Психология межличностного познания. — М., 1981.
11. Загребельний П. Диво. — К.: Дніпро, 1982. — С. 623.
12. Флоренский П. А. Столп и утверждение Истины. — М., 1914.

Е. С. Данилова

Одесского национального университета им. И. И. Мечникова,
кафедра клинической психологии

ЧЕЛОВЕК — «ЖИВАЯ ИКОНА»

Резюме

В работе проанализировано опосредованное восприятие иконы через призму произведений украинской литературы XIX–XX ст. Обнаружены основные элементы такого восприятия и описания. Разрабатываются последующие подходы для изучения социальной перцепции сакрального искусства — православной канонической иконы.

Ключевые слова: канон, икона, иконография, перцепция.

O. S. Danilova

Odessa national university by name of I. I. Mechnikov,
department of clinical psychology

THE HUMAN – «AN ALIVE ICON»

Summary

The icon perception is analyzed in work indirectly, through the dramatics of Ukraine literature of XIX – beg. XX cc. The basic elements of such perception and description are discovered. The further investigation approaches for the social perception of the sacral art – the orthodox canonical icon – are worked out.

Key words: orthodox, icon, iconographies, perception.